

The Old's Education Educația la vârsta a treia

Daniela-Tatiana GÎRLEANU-ȘOITU
Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași

Abstract

The human beings of any age have the right to be respected and valued. Therefore, she/he has the right and the responsibility to be involved. What kind of involvement, in which situation, what means preparing for this – these are the guidelines questions for this article.

1. Preambul

Speranța de viață, așa cum o prezintă documentele statistice, este în creștere. Dacă ar fi să ne raportăm la o periodizare a vieții în câte treizeci de ani,¹ după prima perioadă, rezervată „educării și studiului”, urmează o a doua, destinată „producției”, pentru ca a treia să fie „bătrânețea liberă”. Iată, așadar, o etapă semnificativă, aproximativ egală cu celelalte, dar care nu beneficiază de același interes, de aceeași preocupare, situându-se între „resursele pierdute”. În încercarea de identificare a etiologiei, vom regăsi ideile ireversibilității îmbătrânirii, a degradării psiho-fizice, a inutilității și a poverii reprezentate de persoanele vârstnice. Se ignoră studiile cu privire la persistența posibilităților de manifestare, de realizare de activități și în anii de după împlinirea vârstei de pensionare.

Astfel, se impune pregătirea pentru o perioadă a vieții în care angajamentele socio-profesionale sunt diminuate. În ce constă o astfel de pregătire? Se regăsește, în literatura de specialitate, din ce în ce mai des, ideea pregătirii pentru perioada de pensionare, o „educație pre-pensionare”, o educație care să susțină dimensiunile autoimplicative, dar și pe cele ale mediilor apropiate, care să promoveze o perspectivă informală, dar și una formală.

Pornind spre identificarea cadrelor formale de educație pentru vârsta a treia, constatăm că ele nu există. Se regăsesc ideile educației permanente, ale educației pe parcursul întregii vieți, ale unei educații continue, ale uneia destinată adulților, dar nici una nu este centrată pe vârsta a treia sau destinată seniorilor. Poate fi subsumată formelor amintite anterior, dar merită să fie particularizată.

Nucleul preocupării pentru punerea în formă a unei educații pentru vârsta a treia îl considerăm a fi respectul pentru ființa umană, indiferent de anii de viață. Omul nu își pierde valoarea specifică o dată cu trecerea anilor. Persoana vârstnică merită respectul, atenția, grija semenilor săi, după cum poate avea și recunoașterea implicării în promovarea acestor valori printre ceilalți.

2. În căutarea răspunsurilor

Educația pentru vârsta a treia solicită parte dintre noile educații în aceeași măsură precum cele destinate perioadelor de viață anterioare. Dacă în general, tentația căutării răspunsurilor la „Cine sunt eu?” este asociată cu adolescența, noi o considerăm potrivită în declanșarea adaptării la o nouă etapă a vieții.

Cine sunt eu? Sunt aceeași persoană sănătoasă, puternică, capabilă să mut munții din loc? Răspunsul „Nu, nu mai sunt!” susține depresia și inadaptația, în vreme ce „Da, sigur că da!” constituie un bun punct în inițierea autoanalizei. Șocul împlinirii unei vârste, al neputinței argumentată prin vârstă - „Cât să mai poată munci!? Are peste 60 ori 70 de ani.” - oferă o minimă explicație celor din jur și o justificare pentru vârstnic. Se construiește o limitare, încadrată într-un tabel al proscrisurilor: „De aici încolo nu se mai poate! Pregătește-te să decazi!”. Aceasta se întâmplă în pofida unei productivități intelectuale intense, a oportunității de valorificare a experienței de viață, a scrierii marilor cărți despre și din viață. Extrapolarea unei existențe nu va fi scopul acestor scrieri, dar evenimentele în care a fost implicată o generație, efectele de cohortă, pot sprijini înțelegerea celorlalți. Avantajul pentru generațiile cu mai puțini ani de viață va fi constituit din modele, dezavantajul va consta în inexistența, încă, a unui autor care să sintetizeze experiențe cumulate de o generație.

Educația pentru vârsta a treia se dorește o intensificare a activității de autocunoaștere, din punct de vedere anatomofiziologic, în vederea pregătirii unei întâlniri cu aceeași persoană, dar sub o altă înfățișare.

În plan social, educația pentru vârsta a treia impune o dimensiune colaborativă. „Pot să fac ceva singur, dar voi putea și mai bine în parteneriat cu cineva.” Această dimensiune se extinde de la autoimplicare, spre educarea celorlalți. Viziunea egalității de șanse va spori respectul interpersonal și va reduce din handicapul compasiunii.

Educația pentru vârsta a treia susține familia multigenerațională. Codul familiei amintește de responsabilitatea dublă: a părinților pentru copii, dar și a copiilor pentru părinți, atunci când aceștia din urmă nu mai au resursele fizice necesare autoîngrijirii. Astfel, nucleul în jurul căruia s-au format, au crescut copiii, are dreptul la fortificare din afară, de la cei apropiați. Cei din jur devin și vecinii, dar și cunoscuții, persoane care locuiesc în același spațiu. Este o educație a responsabilității pentru sine și pentru cei din jur, a angajării în evenimente.

Educația pentru vârsta a treia reprezintă un impuls pentru valorificare: a experienței, a resurselor neutilizate în timp, a bucuriei risipite de-a lungul anilor, a voinței de a trăi, a pasiunilor înlăturate din cauza alocării timpului unei activități retribuite. Astfel, se oferă un timp al recompensării: „Acum am timp de toate!”, în contradicție cu „Ce mai pot face acum?”

Asumarea rolului de persoană care a împlinit vârsta de pensionare sau doar are statutul de pensionar, chiar dacă înaintea vârstei legale, conduce, adesea, la sesizarea părții goale a paharului: „Uite cât am pierdut!”, ignorând „A mai rămas!” sau „Cât de multe lucruri pot face cu ce a mai rămas!”. Viziunea pesimistă ori pregătirea pentru un sfârșit care ar putea dura cel puțin cât perioada considerată frumoasă și activă constituie o pierdere de resurse aproape conștientă și voită, impusă.

¹ Fourastie, apud Săhleanu, V. – 1971, *Om și îmbătrânirea*, Editura Enciclopedică Română, București, p. 17

O educație pentru implicare

Domiciliul, vecinătatea, statutul socio-economic, capacitățile fizice, atitudinile, abilitățile și valorile, toate influențează modelele de activitate socială ale vârstnicilor. Utilizarea timpului și a spațiului implicării diferă în funcție de oportunitățile oferite de mediu și de fiecare etapă a vieții. Persoanele tinere și de vârstă medie pot considera că nu au suficient timp pentru a face tot ceea ce și-au propus sau ce ar vrea să facă, zilele lor fiind împărțite între sarcinile de la locul de muncă, îngrijirea copiilor, a casei. Astfel, pot idealiza perioada pensionării, așteptând odihna de care s-ar putea bucura și plăcerea de a realiza activități cărora nu le alocă acum prea mult timp. Dar o dată cu pensionarea, cu plecarea copiilor și alte modificări intervenite în dinamica status-rol, tinerii vârstnici încep să manifeste discreție în utilizarea timpului, datorită înrăutățirii stării de sănătate, a dificultăților de transport, a amplasării casei.

În ciuda stării de sănătate și a modificărilor fiziologice, persoanele vârstnice pot rămâne active, menținând o calitate optimă a vieții, prin implicare în comunitate și în activități ale organizațiilor, astfel restabilind congruența între nevoile, respectiv abilitățile lor și solicitările din partea mediului social.

A. O implicare adaptată vârstei

Teoriile sociale ale îmbătrânirii provoacă o suită de întrebări: O dată cu înaintarea în vârstă crește și dorința de a avea o mai mare autonomie socială? Vârstnicii sunt încântați de retragerea din societate? Activitatea zilnică este esențială în adaptarea cu succes la procesul de îmbătrânire?

Deși timpul nu este atât de fragmentat ca în stadiile anterioare, există numeroase necunoscute cu privire la alegerea timpului de implicare în diferite domenii sociale. Modificările psihologice și fiziologice aduse de îmbătrânire, bolile care afectează persoanele vârstnice pot limita capacitatea lor de a se angaja în anumite activități și de a-și menține competența în raport cu solicitările mediului. Factori precum experiența cohortelor, a socializării în grupuri cu anumite valori, activități, componentă etnică și de gen, domiciliul – în casă proprie sau în instituții - pot interacționa și conduce la activități stratificate cu vârsta. Unii vârstnici nu se antrenează în activități pentru că simt că nu au suficientă putere, pentru că le lipsesc abilitățile ori cunoștințele necesare sau consideră că sunt prea bătrâni pentru a face acest lucru. Atchley sublinia că în cazul în care acea „competență a activității” nu este învățată la vârsta adultă, nu va fi niciodată.² Se ajunge, astfel la ideea că utilizarea activă și creativă a timpului în tinerețe este necesară pentru o vârstă a treia la fel de activă. Pe de altă parte, există numeroase exemple de persoane care au învățat să practice activități noi – precum schi, alergare, realizarea unor obiecte de artă – după pensionare.

Totuși, modelele de activitate din trecut și dinamica personalității influențează semnificativ utilizarea timpului. Unele cercetări au demonstrat continuitatea între petrecerea timpului liber în primele etape ale vieții și în cele târzii. Adulții par să aibă un nucleu de activități care persistă în cursul vieții, deși acestea se pot reduce o dată cu înaintarea în vârstă. Deoarece interesele oamenilor se cristalizează de-a lungul vieții, ei devin, în general, mai selectivi în privința investirii timpului și a energiei.

B. Implicare și timp liber

Semnificația sintagmei „timp liber” este diferită: pentru unii sensul este de pierdere a timpului, pentru alții o modalitate de odihnă la sfârșitul săptămânii. Reacțiile la conceptul de timp liber sunt influențate de valorile culturale atașate muncii. În unele societăți este incriminată orice modalitate neproductivă de petrecere a timpului liber, activitățile de grup sunt preferate celor solitare, iar petrecerea activă a timpului – prin sport - este mai apreciată decât contemplarea sau meditația. În altele, dimpotrivă, retragerea în solitudine constituie o cale a regăsirii de sine, a împlinirii.

Cu referire la cohortele actuale de vârstnici din România se înregistrează mai multe straturi, diferite în perimetrul rural-urban: vârstnicii din mediul rural continuă să fie activi și implicați în societate, în vreme ce în orașe se regăsesc opțiuni diferite în privința solitudinii. De asemenea, petrecerea timpului liber, în ciuda dezvoltării industriei specifice, nu a dobândit încă înțelesul specific datorită căutării resurselor necesare subsistenței.

Diferența dintre timpul liber și timpul neocupat de o activitate este necesară în interpretarea opțiunii vârstnicilor, prin plăcerea și libertatea alegerii implicării ori a realizării unei anume activități, fie ea vizită la muzeu, excursie sau practicarea unui sport.

În literatura gerontologică există dezacorduri cu privire la semnificația petrecerii timpului liber la vârsta a treia. Cele mai multe definiții ale „bătrâneții productive” nu includ vizionarea programelor de televiziune, excursiile sau participarea la concerte, dar acceptă voluntariatul și participarea în activitățile organizației ale seniorilor.³

Pentru o persoană cu puternice valori în privința muncii, activități asemănătoare celor solicitate de o profesie sunt esențiale în obținerea unei satisfacții existențiale. Adesea între seniori se adresează întrebarea: „Cu ce te mai ocupi?” sau „Cum îți ocupi timpul?” sau „Ce faci să îți ocupi timpul?”.

Cea mai mare parte a timpului nu este petrecută în programe de recreere destinate persoanele vârstnice. În comparație cu tinerii, vârstnicii se angajează mai curând în activități solitare și sedentare - vizionarea programelor de televiziune, vizitarea

² Atchley, R. – 1971, „Retirement and leisure participation” in *The Gerontologist*, nr. 11, pp. 13-17.

³ Caro, F., Bass, S., Chen, Y-P. (ed.) – 1993, „Introduction: Achieving a productive ageing society” in (ed.: Caro, F., Bass, S., Chen, Y-P.) *Achieving a productive ageing society*, Auburn House, Westport, pp. 3-25; Herzog, A., Morgan, J. – 1993, „Formal volunteer work among older Americans” in (ed.: Caro, F., Bass, S., Chen, Y-P.) *Achieving a productive ageing society*, Auburn House, Westport, pp. 119-142.

familiei sau a prietenilor, lectură – decât în activități sportive, culturale, călătorii, în biblioteci, în parcuri.⁴ Cutler și Hendricks (1990) menționează că, în comparație cu anii 1980, persoanele vârstnice aleg activități asemănătoare celor cu 20 de ani mai tineri decât ei. De asemenea, vârstnicii din comunitățile de pensionari, din centre, au mai multe activități de petrecere a timpului liber decât cei care locuiesc în case dispartate.

Toate persoanele vârstnice alocă un timp considerabil activităților obligatorii – de întreținere a casei și gospodăriei, efectuarea cumpărăturilor și îngrijire personală. Pe măsură ce se accentuează declinul stării de sănătate, ei alocă din ce în ce mai mult timp acestei rutine, implicându-se tot mai puțin în activități externe, comunitare, organizate – cu excepția excursiilor.⁵

Pentru vârstnicii cu venituri mici, aceste activități rutiniere pot fi singurele lor opțiuni. Judecate după standardele tinerilor, acestea pot fi considerate plictisitoare sau neproductive, iar abilitatea de a realiza astfel de activități de rutină – îngrijire personală, gătit, așezarea lucrurilor în casă sau reflectarea într-un loc liniștit – nu garantează întru totul menținerea competențelor, a stimei de sine și a satisfacției de a trăi. Mai mult, realizarea doar a acestor activități este considerată de unii un indiciu al declinului nivelului energiei individuale și al veniturilor.⁶ În fapt, persoanele vârstnice pot accepta din ce în ce mai puține activități externe pentru a ajunge la acea „integritate a eului”, desemnată de Milton Erickson.

C. Implicare în organizații

Apreciind ceea ce înseamnă a fi activ, a participa și a te întâlni, adesea rolul de membru într-o organizație de voluntari este considerat un lucru „bun” pentru oameni. Pornind de aici, profesioniștii bine intenționați încearcă să recruteze vârstnici în astfel de asociații, dar uneori nu au succes. Calitatea de membru este strâns legată de apartenența la un status socio-economic și de modul de viață din perioada adultă - după cum reiese dintr-un studiu al participării asociative voluntare de la vârste medii spre 60 de ani (Cutler și Hendricks, 1990).

Consecvențe conceptului de productivitate, asociațiile de voluntari pot să contribuie la menținerea integrării sociale a persoanelor vârstnice, confruntate cu pierderea rolurilor și a interacțiunilor cu ceilalți. Vârstnicii din organizațiile voluntare, conform unor autori, au un nivel de moralitate mai mare decât cei care nu sunt membri - deși acest aspect poate fi atribuit nivelurilor, de asemenea, mai ridicate, ale sănătății, veniturilor și educației lor. Când sunt avute în vedere și aceste caracteristici, apartenența la o organizație nu are, aparent, nici o legătură cu satisfacția existențială ori calea spre bunăstare. Dacă oamenii se alătură inițial, unei organizații, pentru a „face pasul în timp”, calitatea lor de membru nu este, în general, determinantă pentru starea de împlinire, de bunăstare. În contrast, cei mai mulțumiți membri ai organizațiilor de acest tip sunt cei care se implică în planificare și coordonare, dobândind noi experiențe, fiind creativi și ajutându-i pe alții. Responsabilitățile le oferă noi experiențe și încredere în competența și în creativitatea lor - spre deosebire de trăirile vârstnicilor care participă doar la activitățile recreative și sociale. Oportunități pentru o participare activă există și în grupurile seniorilor care pledează o cauză. Astfel, apartenența la o asociație de voluntari pare să fie mai satisfăcătoare când oferă posibilități de acțiune, de implicare intensă și roluri semnificative de conducere.⁷

Programele de voluntariat au două beneficii majore: pe de o parte oferă roluri sociale persoanelor care se implică, iar pentru organizații asigură lucrători experimentați și costuri minime. Statistici din spațiul țărilor de limbă engleză arată că 90% dintre vârstnicii voluntari cred că munca lor este de folos organizației, iar 71% sunt foarte mulțumiți de viața lor, în comparație cu proporția de 58% dintre cei care nu sunt voluntari.⁸

Dintr-un număr de studii a reieșit că voluntarii se plasează pe un nivel înalt al satisfacției existențiale, au o bunăstare psihică și fizică crescută și un înalt simț al împlinirii, al utilității. Contrar teoriei activității, dorința de a înlocui rolurile pierdute nu este motivația principală a voluntarilor: cei mai mulți voluntari sunt căsătoriți, implicați în alte organizații și angajați undeva cu normă redusă – în timp ce vârstnicii care nu mai lucrează nicăieri se regăsesc mai puțin printre voluntari (Herzog și Morgan, 1993). Pentru cele mai multe persoane de vârstă a treia, activitatea de voluntariat nu constituie un substitut al muncii,⁹ ci, așa cum evidențiază Caro (1993), vârstnicii care sunt astfel implicați au mai desfășurat acest gen de activități în timpul vieții lor și au un simț al obligației de a fi productiv. Totuși, este posibilă recrutarea voluntarilor și după pensionare, mai ales dacă angajamentul este inteligibil și provocator.

În loc de concluzii, se poate prezenta o parte recomandărilor Conferinței „Spre o politică națională privind îmbătrânirea”, desfășurată acum trei decenii (1971) la Casa Albă¹⁰, în care erau prevăzute, pentru domeniul educațional:

1. Educația adulților să fie extinsă pentru a cuprinde mai multe dintre preocupările specifice vârstnicilor.
2. În distribuirea fondurilor să se specifice clar destinația: biblioteci pentru vârstnici.
3. Cunoștințele privind îmbătrânirea să se regăsească în curricula educațională de la nivelul preșcolar până la cel liceal.
4. Educația care precede perioada de pensionare să fie disponibilă pentru toți și realizată din timp.

⁴ Cutler, S., Hendricks, J. – 1990, „Leisure and time use across the life course”, in (ed.: Binstock, R., George, L.) *Aging and the social sciences*, Ediția a treia, Academic Press, New York

⁵ Kelly, J. – 1987, *Peoria winter: Styles and resources in later life*, Mass.: D.C. Heath, Lexington.

⁶ Bammel, L., Bammel, G. – 1985, „Leisure and recreation”, in (ed.: Birren, J., Schaie, K.) *Handbook of the psychology of aging*, Von Nonstrand Reinhold, New York, pp. 848-863

⁷ Hooymann, N., Asuman Kiyak, H. – 1996, *Social gerontology. A Multidisciplinary perspective*, Allyn and Bacon, London, p. 393

⁸ The Commonwealth Fund – 1993, *The untapped resource*, The Commonwealth Fund, New York.

⁹ Chambré, S. – 1993, „Volunteerism by elders: past trends and future prospects”, in *The Gerontologist*, nr. 33 (2), pp. 221-228.

¹⁰ Atchley, R. – 1980, *The social forces in later life. An Introduction to social gerontology*, Wadsworth Publishing Company, Belmont, California, pp. 373-377. Conferința s-a desfășurat la Casa Albă, în 1971.